CUVÂNTUL TIMPULUI SAU DESPRE IMAGINEA VIETII ÎN VECHILE CRONICI

SVETLANA KOROLEVSKI

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC

Rezumat. *Marii cronicari ai Moldovei, Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, reprezintă, prin scrierile istoriografice pe care le-au elaborat, secțiunea de aur a literaturii române vechi din secolul al XVII-lea și din primele decenii ale celui următor. Textele lor „au meritul capital de a fi construit, prin epica lor nonficțională, care istorisește fără să inventeze, secvențe importante ale traseului povestirii culte românești”. Întoarcerea către propriul trecut, în efortul de a povesti faptele „de la începuturi”, înțelegerea istoriei ca depozitară a unor modele/fapte/exemple necesare prezentului, dar și viitorului, apelul constant la învățături și pilde din gânditorii Antichității, aplecarea spre reflecție, spre lumea interioară a omului – sunt tot atâtea indicii care le îndrituiesc factura umanistă. Viața omului, viața lumii, sunt cele două dimensiuni concentrice pe care se axează discursul narativ, cronicile ilustrând, pregnant și tulburător, cât să nu să treacă cumva cu uitarea, lucrurile și cursul țării. Revenim din timp în timp la vechile texte, pentru că ele, incitante și revelatoare, ne apropie de universul lumii de ieri și ne ajută să-l prefigurăm pe cel al lumii de mâine.*

Cuvinte-cheie: *cronici, viața omului, viața lumii, recitare, modele umane.*

Abstract. *The great chroniclers of Moldova, Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, represent, by their historical works, the golden segment of old Romanian literature from the 17 th century, and from the first decades of the following century. Their works „have the important aim of building, through their non-fiction epic which narrates without inventing, important parts of the path to Romanian narrative”. The return to their own past in an effort of telling the facts „from the beginnings”, understanding history as a keeper of some models / facts / examples necessary to the present and the future, the constant calling to teachings and examples of the antique thinkers, the inclination towards reflection, towards the man interior world – are as much hints created by the humanitarian faction. The man’s life, the world life, are those two concentric dimensions which create the root of narrative discourse, the chronicles illustrating in a disturbing way, so they won’t be forgotten, the things and the country’s course. We are returning from time to time to the old texts because they, as inciting and revealing as they are, got us closer to the universe of yesterday and help us to build the one of tomorrow.*

Keywords: *chronicles, man’s life, world’s life, reread, human models.*

Pe urmele lui Eminescu, revenim continuu la vechile texte, din zorii plămădirilor noastre, pentru că în ele ne regăsim, ne recunoaștem, ne confirmăm.

Viitorul și trecutul/ Sunt a filei două fețe/ Vede-n capăt începutul/ Cine știe să le-nvețe, glosa, magistral, poetul, arcuind gândul și în publicistica sa, care, se știe, reia, ca în oglindă, întreaga-i cuprindere vizionară. Trecutul, după propria-i mărturisire, l-a fascinat întotdeauna. Citim în *Timpul* de la 1881: „Oare n-am uitat cumva că iubirea de patrie nu e iubirea brazdei, a țărânei, ci a trecutului?”. Se întreba, răsfoind vechi izvoade (citând *sfaturile* lui „Neagoevodă, om mai mult sfânt decât războinic, către fiul său Theodosie”, „cronicile noastre; descrierea din vremea lui Matei Basarab făcută de diaconul Paul din Aleppo”, „cartea românească numită *Ceasornicul Domnilor* care cuprinde în mai multe volume atât înfățișări din viața trecutului cât și norme de virtute și înțelepciune” și multe alte), atenționându-și contemporanii (dar și pe noi), că *orice civilizație adevărată nu poate consta decât într-o parțială întoarcere la trecut, la elementele lui bune, sănătoase, proprii de dezvoltare* (Eminescu, 2001, pp. 343, 417, 643).

„A vorbi despre Cartea veche înseamnă a vorbi despre Istoria Țării”, ne va spune, un secol mai târziu, Nicolae Dabija, în *Antologia poeziei vechi moldovenești*, apărută la Chișinău, în 1987, și, tot acolo: „Cărțile vechi răsfrâng cerul sub care au fost caligrafiate și chipurile celor care le-au scris” (*Antologia...*, Chișinău, p. 15), îndemnându-ne să medităm asupra mesajului vibrant al literaturii române vechi, ca spațiu al cunoașterii și al definirii noastre, să valorizăm întreaga moștenire culturală, inclusiv scrierile de expresie slavonă – pentru că astfel restituim patrimoniului nostru ceea ce-i aparține pe bună dreptate; iar Eugeniu Russev scotea monografia *Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVIII* (1977), rod cumulativ al unor îndelungi investigații privind legătura organică și succesiunea, de-a lungul secolelor, a marii școli cronicărești din Moldova, întemeiată pe vremea lui Ștefan cel Mare și până la Ion Neculce. „Trecutul și prezentul se află într-un dialog permanent, necesar, inevitabil” (Zub, 2004, p. 49).

Anii '80 ai secolului trecut au însemnat, de altfel, o reanimare a interesului pentru cercetarea textelor vechi, relectura și valorizarea acestora materializându-se în abordări relevante privind coordonatele estetice și civilizaționale ale scrisului vechi românesc. Aceste contribuții veneau să completeze sintezele consacrate în domeniu, de la Iorga încoace.

Mircea Scarlat, Valeriu Cristea, Virgil Căndea, Doina Curticăpeanu, Mircea Anghelescu, Cătălina Velculescu, Dan Horia Mazilu, Dan Zamfirescu, Eugen Negrici, Elvira Sorohan sunt primele nume care-mi vin în minte, cărora li se alătură, de la Chișinău, Pavel Balmuș, Andrei Eșanu, Mihai Cimpoi sau Gheorghe Bobână.

De fiecare dată cercetarea va avea, va trebui să aibă „atributele unei mereu reînnoite pledoarii”, reținem din aserțiunile Doinei Curticăpeanu, căreia îi datorăm un studiu de referință:

Orizonturile vieții în literatura veche românească, care ne facilitează și ne motivează accesarea în lumea textului vechi, deciptându-ne înțelesuri,

făcându-ne atenți și la oamenii care le-au scris, „oameni care au avut o nedeزمینتہ vocație a duratei” (Curticăpeanu, 1975, p. 185).

Înainte de toate, însă, trebuie să ai un gust rafinat printr-un lung exercițiu, după buna subliniere a lui George Călinescu, ca să poți asculta pulsația încă vie a acestor pagini; sau, într-o altă cheie, demnă și aceasta de reținut, a unui alt împătimit al textului vechi, Eugen Negrici, care zice undeva, și-mi place să repet: *Literatura română veche, pentru a fi înțeleasă, trebuie mai întâi iubită*.

Textele vechi trebuie citite cu multă răbdare, uneori cu creionul în mână și cu acea înțelegere că ele „se adresau unui public care trăia, vedea lumea și privea omul altfel decât noi” (Duțu, 1982, p. 69).

Cei vechi puneau preț pe cuvânt, pe forța stimulatorie a acestuia. După Ernst Cassirer, „în vechime cuvântul avea mai ales o funcție mitică, dar și magică; invocat, acesta putea crea, modifica și dizloca lumea” (Cassirer, 1994, p. 154).

„Eu spui domnie-tale, iar domniia-ta ești înțelept și aceste cuvinte să ții domniia-ta la tine”, citim în *Scrisoarea lui Neacșu*, primul text românesc datat, 1521 (*Literatura română medievală*, 2003, p. 4); „cuvântul iaste ca vântul: deaca iase din gură, nici într-un chip nu-l mai poți opri, măcar de te-ai căi și ziua și noaptea, nimic nu vei folosi”, desprindem din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (*Literatura...*, 2003, p. 34).

Marii cronicari ai Moldovei, Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, reprezintă, prin scrierile istoriografice pe care le-au elaborat, secțiunea de aur a literaturii române vechi din secolul al XVII-lea și din primele decenii ale celui următor.

Textele lor „au meritul capital de a fi construit, prin epica lor nonficțională, care istorisește fără să inventeze, secvențe importante ale traseului povestirii culte românești” (Mazilu, 2003, p. XL). Întoarcerea către propriul trecut, în efortul de a povesti faptele „de la începuturi”, înțelegerea istoriei ca depozitară a unor modele/fapte/exemple utile prezentului, dar și viitorului, apelul constant la învățături și pilde din gânditorii Antichității, aplecarea spre reflecție, spre lumea interioară a omului – sunt tot atâtea indicii care le îndreptățesc factura umanistă. Cursul textului urmează modelul cursului vieții, recuperând sensurile lumii și ale trecerii în mod diacronic, iar omul este surprins în momente esențiale ale existenței sale. Frescă nu doar a evenimentelor, ci și a ritmului trăirii, a sensibilității timpului însuși, textele vechi, dincolo de abundența informației, fac dovada unui model de viață.

Viața omului, viața lumii, sunt cele două dimensiuni concentrice pe care se axează discursul narativ, cronicile ilustrând, pregnant și tulburător, *cât să nu să treacă cumva cu uitarea, lucrurile și cursul țării*. Omul și oamenii – oameni vii, involburați într-o lume marcată de neprevăzut, suferință, angoasă, neliniște, resemnare; dar și speranță în vremuri mai bune.

Pentru cărturarii secolului al XVII-lea românesc „credința în rolul culturii, cultivarea înțelepciunii, căutarea imaginii pierdute a trecutului, apelul

la autorități străine tradiției, dezvoltarea conștiinței de neam, mândria originilor, funcțiunea majoră a scrisului și tiparului” au fost definitorii (Cândea, 1979, p. 325). Cronicarii vor prețui cartea/cărțile și vor nutri o considerație sacră față de cuvântul scris, „că scrisoarea, iscusită oglindă minții omenești, ieste un lucru vecinic” (Costin, 1958, p. 243).

Gândind și simțind în spiritul veacului al XVII-lea european, era firesc ca Miron Costin (ca să mă opresc doar la un exemplu) să elogieze cartea și lectura, din care înțelegea să facă „iscusită zăbavă”. Acest credo al vieții sale a căutat să-l afirme prin exemplul propriei creații.

„Originalitatea lui Costin, consideră N. Manolescu, vine din aplecarea spre culisele istoriei. Dacă la Ureche aveam sub ochi numai fața covorului, la Costin avem, de multe ori reversul lui, plin de fire și noduri” (Manolescu, 1990, p. 53).

Ochiul naratorului contemplă/reconstituie/rememorează o lume a Moldovei, spectacolul vieții în toată complexitatea sa, dar și lumea/lumile din vecinătatea imediată; relatarea faptelor petrecute dincolo de fruntariile țării îi stăpânește constant, însușindu-și din start că străinul se cuvine cunoscut și integrat într-un sistem de valori, construcția imaginii celui alt servind la nuanțarea propriei imagini: „Și acéia să știe că această țară fiindu mai mică, nice un lucru, sângură den sine, fără adunare și amestec cu alte țări, n-au făcut” (Costin, 1958, p. 130).

Astăzi, trecând proba timpului, opera costiniană își reliefează și mai pregnant durabilitatea valorică. „Chiar după o frecventare îndelungă a operelor epice ce i-au urmat în timp, farmecul cronicii minunatului nostru om de cultură nu poate fi alterat de vreo pretenție estetizantă contemporană, dat fiind și faptul că multe din elementele conștiinței literare moderne își găsesc expresia într-un fel sau altul și la el” (Cimpoi, 1982, p. 339). Analizate, în cheia lectorului de azi, textele vechi dezvoltă noi dimensiuni (Negrici, 2000, p. 649).

Axat pe dimensiunea existențială, discursul costinian ne propune să medităm la Timp, ca supremație dominatoare (*vremea/vremile socotelii; nu sintú vremile supt cârma omului, ce bietul om supt vrémi*); la rosturile ascunse ale Firii (*zburdeadză hirea omenească*); la Jocul imprevizibil al sorții (*orbú nărocul la suiş*). Expresia unui timp umanizat străbate veacurile, aruncând punte în viitor: „*Mă vei ierta, iubite cititoriule, căci nu Ț-am scris acéste semne la locul său. Crede neputinții omenești, créde valurilor și cumplitelor vrémi, întreabă pe ce vrémi am scris și cât amú scris. Aș hi lipit acéste sémne la rândul său, ce amu era trecut rândul la izvodul cel curat și scriitori carii izvodescú puținii să află, iară tipar nu-i*” (Costin, 1958, p. 165). Tensionată, impregnată de neliniștea veacului și a omului, apare construcția narativă costiniană.

Europenii secolului al XVII-lea, citim în volumul *Omul baroc*, coordonat de Rosario Villari, „au avut și ei o viziune deosebit de dramatică a perioadei în care au trăit, pe care au reușit să o transmită posterității: veac de fier, *mundus furiosus*, epocă de răskoale și agitații, opresiuni și intrigă, în care *oameni*,

deveniți lupi, se mănâncă unii pe ceilalți, epocă de dezordine, de distrugere, de răsturnare a ierarhiei, de veleitarism; pe scurt, o epocă a marilor tensiuni, considerate adesea pur și simplu negative, mai curând decât etape necesare pentru atingerea unui echilibru social și politic superior și a unei capacități creatoare mai profunde și mai cuprinzătoare” (Villari, 2000, p. 8-9).

Contemplând și analizând rostogolirea „cumplitelor vremi”, cronicarul este, în același timp, conștient de imposibilitatea echivalării timpului istoric cu timpul narării. „Ceea ce povestești repede nu se întâmplă tot așa de repede”, observă Miron Costin, care, insistând asupra însemnătății faptelor trecute, anticipează deseori deznodăminte viitoare. Efortul de înțelegere a condiției umane transpare din paginile operei sale.

Ce este dar lumea, ce este omul în împărăția lumii acesteia trecătoare? Această formulare, esențială, pentru că înglobează în sine un tot: fața zilei de ieri, și a celei de azi, și a celei de mâine, – pe care o desprindem din *Învățăturile...* lui Neagoe Basarab (cel pe care Academia Română l-a comemorat chiar în această toamnă – cinci secole de la trecerea în veșnicie), o regăsim în paginile lui Miron Costin (dar nu numai), pagini în care preocuparea asupra condiției umane capătă contur inconfundabil.

În același timp, opera sa reflectă artistic o realitate dată, cronicarul memorând și rememorând evenimente la care a participat sau care l-au marcat, actualizându-le. Miron Barnovschi (care, prin nume și tragicu-i final, amintește însuși destinul cronicarului) este decapitat la Constantinopol în chiar anul nașterii lui M. Costin; Vasile Lupu, după fericita-i domnie – închis la Edi Cule, soarta fiindu-i, astfel, pecetluită; Simion-vodă otrăvit de ambițioasa și avida de putere doamnă a lui Ieremia Movilă, ca mai apoi să i se spulbere și acesteia, într-un mod neiertător, visurile de mărire – „Iar moartea lui [a lui Simion-vodă – n.n.], precum au rămas den om în om în țară poveste, au murit otrăvit de cumnată-sa, de doamna lui Ieremie-vodă, trăgându domniia mai curundă la feciorii săi, temându-să că să vor întemeia feciorii lui Simion-vodă la domniia țării, care fapte acéi doamne apoi mai pe urmă au arătat Dumnedzău cu patimile ei” (Costin, 1958, p. 57); sângheroasa domnie a lui Ștefan Tomșa, luarea Cameniței de către turci, pierdere retrăită dureros de autor – iată doar câteva dintre dramaticile subiecte ce caracterizează acea epocă plină de zbucium și neliniște. În doar 65 de ani (de la Aron-vodă până la Ștefăniță-vodă) 22 de domni trec din mână în mână sceptul țării. Cel mai adesea domnii sfârșesc prin a fi maziliți. Pâra (sau „șoapta”, vorba cronicarului) odată ajunsă la Poartă, încercarea domnului căzut în dizgrație de a se reabilita devine posibilă doar în schimbul a mari sume de bani. Prima mazilire a Ducăi-vodă a generat trei domnii într-un singur an, pentru fiecare plătindu-se câte 500-600 de pungi. „Den care faptă se stânge țara Moldovei” (Costin, 1958, p. 123). O narațiune care abundă în situații/ stări pătrunse de fiorul trăirii umane.

Istoria vieții lui Miron Barnovschi impresionează. Acest domnitor, pentru care cronicarul pare a fi avut toată simpatia, deși „trufaș și la portul hainelor mândru, iară la inimă foarte dreptu și nelacom și blându”, cu „multe

bunătați era spre țară”, zidind în numai trei ani mănăstiri și biserici cât alții în 20 de ani sau mai bine. Acceptă cu bucurie vestea că țara-l vrea din nou domn. „Neștiutor gândul omenesc singur de sine la ce merge și la ce tâmplări apoi sosește” (Costin, 1958, p. 100), constată cu amărăciune cronicarul, anticipând trista derulare a evenimentelor. „Dulce este domnia de Muldova!” – ar fi răspuns Barnovschi la sfatul vecinului său leah de a nu-și da „viața fără grije pe viață cu grije și cu cumpănă”. „Iară și obedzăle turcești încă simtu grele! – ar fi stăruit din nou vecinul, și soarta a vrut ca el să aibă dreptate. *Neprietenii cu limba lor amară* au mâncat capul lui Barnovschi-vodă – notează plastic autorul, împărtășindu-ne din subterfugiile celor ahtiați de putere. Sfârșitul vodă l-a intuit fiind în închisoare, de unde a și scris mamei sale – „o carte în țară la îmma sa”. „Iar calul său, în aceeași zi s-au trântit gios și au murit în loc, întâmplare care nu numai în țară aicea, ce plin este Țarigradul până astăzi”. *Semne* s-au arătat în continuare, a doua zi noaptea arzând la Țarigrad câteva mii de case, plusează cronicarul, sugerând nevinovăția domnitorului – „au arătat Dumnedzău sânge nevinovat, că era Barnovschii om dumnădzăierescu și mare rugătoriu spre Dumnedzău” (Costin, 1958, p. 103).

De observat, că în mentalul colectiv al secolelor trecute, soarta omului e decisă de instanța supremă, pronia cerească orânduind lucrurile să se desfășoare într-un fel anume. Evenimentele esențiale ale parcursului uman – de la naștere la moarte – toate se petrec sub zodia acestei „încuviințări” divine, ilustrată în cronici din plin („Iară poate hi că giudețul lui Dumnedzău spre ce trage, cu anevoie să mută cu sfatul omenescu” (Costin, 1958, p. 144).

Subtil observator al fenomenelor psihice și al sufletului uman, Costin surprinde exact firea personajelor sale – oameni reali, puși în situația de a înfrunta intemperiiile vieții. „Destinul pentru Costin stă înscris în chiar imanența umană și istorică” (Manolescu, 1990, p. 52-53).

Preocupat în permanență de comportamentul personajelor sale, M. Costin demonstrează pătrundere psihologică, căutând să surprindă stările interioare ale acestora, nota dominantă pe care o dă *hirea* (*Nestătătoare și lunecoase hirile omenesti; Nesățioasă hirea omenescă la măriri*). „Mică țintă este omul”, „în mică cumpănă stau lucrurile omenesti și răssipele a mare case și domnii și bine au dzis un dascal că lucrurile războaielor în clipala ochiului stau” (Costin, 1958, p. 164); „Iară ce este să nu treacă, cu anevoie să mută cu sfatul” (Costin, 1958, p. 131); „Să socoți mai întâi lucrul, nu mai pe urmă” și „să frământă cu voroava lucrul” – spre aceste două postulate îndeamnă, în repetate rânduri, cronicarul, căci, „la mulți domni, mare smentele am vădzut den șoapte sau nesfătuit” (Costin, 1958, p. 122).

„Iar ce-ți pare numai a singur că este bine și alții toți dzic că este într-alt chip, să nu crêdzi acéia socoteală, că te amăgește. Multe lucruri ne pară că sintă gâcite, iară apoi, dacă mai lași vrêmea socotelii, afli departe, mai pre urmă, într-alt chip” (Costin, 1958, p. 122).

Amplificările lui merg în direcția conturării împrejurărilor în care faptele se produc, detalierea urmărind să rețină datele comportamentului oamenilor

surprinși în manifestările cele mai neașteptate. Tabloul, foarte viu, în iureș, în mișcare, al oștii lui Ștefan-vodă domnul de Moldova este copleșitor, dar și foarte instructiv: „...au început a striga toți în toate părțile: «Haida, haida, la ei, la ei». Neașteptând nice porunca, nice vremea, nici tocmală, nici pre lângă sine vreo tabără, cum se cade unii pedestrime să margă, ce, care cum putea mai înainte, cum ar hi la lucru gata, mâna bivoliei carii trăgea pușcile, tot în biciu, nice la un loc încă strânsă oastea, ce care cum putea, buluc după buluc mai tare. Și cum au sosit la vadul Teleajinului, cum au început a da cu sinétele și deodată să stoliia, până ari agiunge și celelalte bulucuri. Iar ce tocmală să hie la o oaste care era ca un *roi fără matcă*. Pușcile cum au sosit la apă, bivoliei pre hirea sa, nădușiți și de căldură, că era vara, și de osteneala căliei pripiți, cum au vădzut apa, cum au năvălitu într-apă pręste oameni și au băgat pușcile într-apă după sine” (Costin, 1958, p. 172), pentru că subliniază, o dată în plus, tenta moralizatoare a scriiturii.

Textele relevă dramatismul existenței, dar și momentele de liniște, de calm, de zăbavă.

În *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, Costin ne dă detalii prețioase despre modul de viață, despre anumite tradiții perpetuate secole la rând, cum ar fi „...obiceiul meselor și ospetelor, carii să vād că-s vechi ținute aice într-aceste țări și le ieste de la vechii romani, precum a închina păhar pentru sănătățile priietinilor ș-a împăraților... Acestu obicei și la nemți și la unguri, la ardeleni, vechii romani și la noi pe urmă, de pomenesc la mese sănătățile domnilor cu păhare pline de băuturi, așe și a priietinilor” (Costin, 1958, p. 272).

Relevantă în cronici este, mai ales, acea „vreme a socotelii”, când se trece de la narațiunea propriu-zisă la parabolă, la generalizare, iar prin aceasta – la o verificare, la confruntare cu timpurile viitoare. *Au căutat a face Vasilie-vodă și veselii fei sale, Roxandei, după Timuș, feciorul lui Hmil, hatmanul căzăcesc și câte trebuia la o nuntă domnească, nemică n-au lipsit*, precizează Costin, deloc încântat însă de această *netocmală* a caselor și a hirelor, („ginirile singur fața numai de om, iar toată hirea de hiară”), întâmplările de mai târziu confirmând această previziune: „s-au desfrânat la jacurile mănăstirilor, cu pușci au măsă și au bătut mănăstirea [Dragomirna – *n. n.*], rușinându căzaccii fămei și fete și nu ca creștinii, ce mai multu decât păgânii s-au purtat. Și să hie mai avut vręme cevași Timuș, nici o mănăstire n-ar hi hălăduit... Și acęle pușci apoi curundu au scurtat dzilele și a lui Timuș, cu direptu giudețul a lui Dumnedzău, pentru prada care făcuse besericilor” (Costin, 1958, p. 159-163).

Profund marcat de accentul moralizator (s-a scris mult despre ecourile livești în opera lui Costin, despre aforismele și numeroasele maxime/sentințe morale pe care naratorul le are întotdeauna la îndemână), discursul costinian se impune prin funcția sa modelatoare, istorisirea faptelor întâmplare aieva de fiecare dată convertindu-se în parabolă, spre luare aminte.

Neculce, „cel care *s-a zidit* [*s. n.*] în cronica sa, începută, în planul subconștient al ființei, din nevoia de a se apăra” (Cristea, 1974, p. 148-149),

ne spune, cu o formulă demnă de reținut, Valeriu Cristea (sintagma trimite, involuntar, la mitul *Meșterului Manole*), a avut un adevărat har al povestirii.

„Cu o nedezmînită vocație, Neculce se amestecă printre oamenii de care vorbește, înfățișează această lume dinlăuntrul ei” (Curticăpeanu, 1975, p. 113). Doina Curticăpeanu care a încercat și o configurare menită să arate „spiritul” în care a lecturat cronicarul izvoadele pe care le-a luat ca sursă, a putut constata că față de relatarea sumară a surselor, cronica lui Neculce vine cu explicații suplimentare, completând și animând spațiul lăsat de faptele insuficient epicizate de izvoare, reconstituind, credibil!, scene și replici în potrivire cu contextul. Fiind întotdeauna preocupat de motivarea acțiunilor, Neculce adaugă mențiunilor fugare ale izvorului *explicația, amănuntul, efectul de surpriză*, insuflând viață „paginilor aride pe care le consultă” (Curticăpeanu, 1975, p.74-78) și transformându-le în adevărate scipiri literare, *omul și obiceiul nărodului omenescu* apărând în prim-planul narațiunii sale. Doar un exemplu, din acest mozaic plin de culoare al vieții de altădată:

„...S-au gătit împărăția Turculi și au purces cu oști să vie asupra Țării Leșești, să dobândească vestita cetate Camenița. Și au trimis poroncă la Duca-vodă să-i trimiță chip și starea cetății Cameniții, să vadză ce loc și ce tărie arū avē. Duca-vodă au triimis pe un nemiș din ținutul Hotinului, anume Gligorie Cornescul, ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri, de au făcut chip cetății Cameniții de ceară, cu toate tocmelele ei dinluntru și denafară. Și o au trimis la împărăție, de o au vădzut, și mult s-au mirat de mărirea ei, ce era din sângură starea locului, cu apă și cu stânci de piatră împregiuriu, minunat locū. Și mai mult aceasta au îndemnatū pe împărăție de au vinit la Cameniță...

Într-acestu anū făcutu-s-au și o minune mare, arătare la Hotin, într-o mănăstioară mică ce este supt cetate. Au lăcrămat icoana Maicii Precistei, cât să răntuna lacrămile pe chipul icoanei, de le vidē toți oamenii. Și pica într-o tepsie ce era pusă supt icoană, de era de mirare a prăvi arătarea și sāmnu ca acela, carele au fostu adevărat sāmnu de peire a mulți creștini în Țara Leșască și începătura durerii și stricărei țării noastre. Că de atunci din an în anū tot rău și amar de creștini și pustiire au rămas locurile pre acolo (Neculce, 1958, p. 42).

Viața, dar și reversul acesteia – moartea, marea trecere, implacabilă, de neocolit.

Cum percepeau cei vechi, strămoșii noștri, această rupere? Textele vechi ne dau un răspuns. Unde este viață este și moarte, căci începem să murim chiar din momentul nașterii (*Veacul nostru cu-mprumut dat în datorie*). Toate au un sfârșit, chiar și astrii (*Voi, stele iscusite, ceriului podoba,/ Vă așteaptă groaznică trâmbița și doba; Și voi, lumini de aur, soarile și luna,/ Întuneca-veți lumini, veți da jos cununa*), ne spune Costin în poemul său filosofic *Viața lumii*.

Imaginea morții ocupă un loc semnificativ în economia textului vechi. Dovada importanței acordate acestui eveniment este chiar menționarea lui în

cronici (detaliat, laudativ sau moralizator, pe linia *după faptă – pedeapsă*; de cele mai multe ori punctându-se și „portretul” personajului sau chiar contextul social, calamitățile naturale din vremea dată). O uimitoare diversitate a tipurilor de moarte vom afla consemnate în cronici (Dobre-Bogdan, 2002, p. 121). Cronicarii construiesc retoric secvența morții, în funcție de rangul personajului, perpetuarea memoriei celui trecut la cele veșnice fiind condiționată de fapta cea bună, moment consemnat de toți cronicarii și de autorul poemului amintit mai devreme (*Una fapta, ce-ți rămâne, buna, te lățește,/ În ceriul cu fericie în véci te mărêște*), moartea provocată de o calamitate a naturii fiind văzută și ea ca pedeapsă de origine divină.

„Chiar episodul cel mai duios și poate mai dramatic din opera lui Neagoe Basarab, – ne spune Ștefan Ciobanu în *Istoria* sa, – tânguirea sfâșietoare cu ocazia morții fiului său [Petru – n.n.], episod care poate să aibă și un substrat real, poate să fie o manieră de a scrie, o formă literară, pentru a arăta zădărnicia acestei vieți... Să știi să-ți aperi moșia, să nu-ți părăsești țara niciodată, să mori pentru ea, este idealul autorului, care ne amintește idealurile cavalerilor din Evul Mediu. Și peste toate, ca la aceiași cavaleri din Evul Mediu, credința fierbinte în Dumnezeu, îndeplinirea poruncilor lui și spiritul larg de omenie, de toleranță față de slăbiciunile omenești și de iubire creștinească ...Însușirile ei poetice așază această operă printre scrierile cele mai de seamă ale literaturii noastre vechi” (Ciobanu, 1989, p. 50-52). Și Nicolae Cartoian distinge acest pasaj memorabil („durerea îi sângerează sufletul pentru moartea prematură a fiului său Petru”) din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, scriere parenetică mult gustată de-a lungul timpului, la care facem neîncetat trimitere (Cartoian, 1996, p. 80-81).

Monumentalul, foarte des citatul portret (de care Eminescu era încântat) al lui Ștefan cel Mare, sculptat în cuvânt de Grigore Ureche, îl aflăm anume în capitolul intitulat *De moartea lui Ștefan –vodă celui Bun, vă leato 7012 <1504>*. Urmează alte câteva detalii demne de reținut („Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ștefan-vodă, nu pentru sufletu, ce este în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după acéia l-au ajuns. Fost-au mai nainte de moartea lui Ștefan-vodă într-același anu iarnă grea și geroasă, câtu n-au fostu așa nici odinioară, și decii preste vară au fostu ploi grêle și povoaie de ape și multă înecare de apă s-au făcut. Au domnitu Ștefan-vodă 47 de ani și 2 luni și trei săptămâni și au făcut 44 de mănăstiri și însuși țiitoriu preste toată țara”), precizări care aduc un plus de veridicitate relatării, nuantează și fac mai credibilă consemnarea (*Marii cronicari...*, 2003, p. 93).

Miron Costin, copleșit de confruntarea cu realitatea extremă, este, uneori, de un laconism dramatic: „Să prăvești moarte, să vedzi osânda și așa de sâng vărsare de sânge de oameni! Era trei iazuri de trupuri, cum sta trei rânduri de pedestrime, unul preste altul de pe subt mal, până la pârau Bahluiului” (Costin, 1958, p. 193); „I-au cuprinsu și i-au omorât, iară altora le-au tăiat urechile” (Costin, 1958, p. 156); alteori, relatând în amănunt parcursul

implacabil al sfârșitului: „Numai ce au căutat a purcede Ștefăniță-vodă și-n cale mergându, amu de Tighinea aproape, pe Bâcū, la un sat anume Luțenii, au căzut în boală foarte grea, lungoare, care boală au priceput îndată doftorul că trebuie să ia sânge, ce n-au ascultat și adăogându-să boala și ales toamna amu, așa de greu l-au cuprins herbințeala, cât până la Tighinea au stătut frănitic, adică buiguit de hire. Cu chipul ciumii era boala, că i-au ieșit și bolfa la o mână, însă nu era ciuma, ci direaptă lungoare carii boli îi dzic doftorii maligna. Și cât au trecut la Tighinea Nistrul, au stătut a treia dzi mortū... Și au venit în Iași și l-au astrucat în mănăstirea tătâne-său, care să pomenește pre numele Trei Svetitelei” (Costin, 1958, p. 200-201). Fragmentul, ușor retoric, în perfectul stil istoriografic, aduce nu numai claritate, dar și sensibilizează, patosul concentrat umanizând tiparul canonic.

Memorabila poveste a lăcustelor, („care cu ochii cumū veniia am prăvit, eram pre atuncia la școală la Barū”), *urgia* care pustiește locul pe unde trece, punctează și ea o imagine a neprevăzutului, a provizoratului în această lume, și indică asupra unui gând frecvent reluat de Costin: semnul divin planează peste tot ce mișcă sub soare, mânia/pedeapsa lui Dumnedzău este de neevitat: „Că era să să pomenească la domniia lui Vasilie-vodă, pentru cometa adică steaoa cu coadă, care s-au prilejit cu câțiva ani mainte de aceasta, așa de grea premeneală aceștii domniei și întunecarea soarelui, în anul acela, în care an s-au rădicat Hmil-hatmanul cu căzacii asupra leșilor, foarte groazdnică întunecare în postul mare, înaintea Paștilor, în anul <7156>, într-o vineri, și tot într-acela an *lăcustele neaudzite vacurilor*, care toate semnele în loc bătrânii și astronomii în Țara Leșască a mare răutăți că sintū acestor țări meniia”(Costin, 1958, p. 165).

Moartea unui adversar și expunerea trupului mort în văzul mulțimii, spre luare aminte și înfrânare „făcea parte din pedagogia punitivă a lumii medievale” (Lemny, 1990, p. 122). Neculce ne relatează asemenea „practici”, curențe în epocă („După ce au aflat Brâncovanul pe Bălăceanul mort în războiu, trimisui-au capul în București, de l-au pus într-un prepeleac în mijlocul ogrădzii lui, de-au ședzut vr-un an cu capul în prepeleac. Și au învățat de i-au răsipit și curțile și ograda, de-au rămas numai jăriște” (Neculce, 1959, p. 105), inclusiv despre codrenii-tălhari, prinși de vii, înțepați și spânzurați, omorâți cu fel de feluri de cazne: „Așijdere și Miron-logofătul, fiind staroste la Putna, au făcut siimeni și hânsari ș-au început și dintr-acolo a răsăpi tălharii. Că numai o dată la o bătaie au prinsu 40 de tălhari și i-au tăiat câte în patru bucăți, de i-au pus pen prepeleci pe la drumuri” (Neculce, 1959, p. 99).

Miron Costin, în lucrarea sa monografică, menționează și obiceiurile de îngropăciune în țările românești: „La acestea și obiceiul ce stă încă într-aceste țări adecă aice la noi și la munteni și la darea datoriei de opște, adică la moarte, vechiū obiceiū”, – remarcă M. Costin, – întărind cu citate din Topeltin: „În Ardeal dachilor obiceiū cu mare petrecere a duce mortul la groapnița; mărgū înaintea boierilor cântăreții și preuții, pe urmă viniia cielaltă mulțime, închipuind cum și cielaltī vor merge unde și cel mortū, ca cum ar dzice: mergi,

că noi te vom urma...Și iar tot acel Topeltin dzice: «Muierile daților osăle părinților, a ficiorilor, a băbăților și altor rudenii cu bocet nespun mărăgă după ose, cu plânsuri de mirat și cuvinte de jele cuprindă osăle și cu glas mare toată viața omenească o plângă. Scie Varro în cartea a 4, de viața romanilor, cum cerca muiere, care avea glas mai bun, de cânta la osă», precum acestaș și aici în țară să face și până astăzi și cu alăute.

Și acestea le-am arătat ca și dintru aceștea să să cunoască niiamul cu obicéiurile că au ieșit de la Râmă...» (Costin, 1958, p. 272).

Lui Miron Costin (1633-1691), de la a cărui moarte răbojul adună, iată, 330 de ani, cărturarul și demnitarul, cu responsabilitate față de destinele țării și față de cuvântul scris – *venerabilul înțelept* (așa îl vede imaginația noastră, pentru că nu s-a păstrat nici o imagine a lui, nici un portret), nu i s-au îngăduit pe acest pământ decât 58 de ani. Urmele omului Costin în istorie le desprindem din rememorările celor care i-au urmat.

Letopisețul... lui Neculce, întâia și cea mai avizată sursă, ni-l prezintă începând cu *Predoslovie* care îi atestă calitatea de predecesor („s-au apucat dumnealui Miron Costin, vel-logofăt, de au făcut un letopisățu. Și cât n-au putut istovi Miron-logofătul l-au istovit fiu-său, Nicolai Costin, biv-vel-logofăt, și l-au scris di-nceputul lumii, arătând cine au trăit pre acest pământ, cu mărturii a istorici streini”), înveșnicindu-l prin câteva crâmpie din parcursul său pământesc, devenite legendă, și fraze pe care le-a rostit în situații-limită, devenite simbol („Și i-au dzis vizirul să-i spuie dreptu: parele lor bine c-au luat împărăția Camenița, au ba? Iar Miron au răspunsu că să teme a spune drept. Vizirul s-au jîmbit a rade și i-au dzis sî grăiască, să nu să teamă. Atunce Miron au dzisă că «sintem noi moldovenii bucuroși să să lătască în toati părți cî de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lătasă». Atunce viziriul iară au răs și i-au dzis: «Drept ai grăit»; sau: „Iar Miron-logofătul au sfătuit să nu să clinească nicăiri din Domnești... «Ce putere au ei să vie asupra mării tali? Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și a strămoșilor noștri!»”; sau: „După cum dzice un cuvât Miron-logofătul: «Mare este omul, iar la răboiu prè mică-i este ținta»” (Neculce, 1958, p. 3, 45, 77, 243).

Dintotdeauna, omul a iubit viața. Viața, darul cel mai de preț.

„Dzisu-i-au slujitorii, când l-au găsit la Bărboși, să fugă, că nu-i departe, în Neamțu, iar el n-au priimit, știindu-să drept. Gândiè că l-or ducé la Iași și s-a îndrepta. Iar după ce i-au vinit Macrei, și viind zapciu după zapciu să piiară, nu l-au mai îngăduit ș-au pus dé l-au tăiat în Roman. Și mult s-au rugat lui Macreiu să-l ducă pân'în Iași, iar Macrei, ca un om rău și de nimic, nu i-au fostu milă de sufletul stăpănu-său și s-au grăbit de l-au omorât. Că de l-ar hi dus în Iași, poate s-ar hii îndreptat și n-ar hii perit. Că multe sluji să tâmplă la domnii vrednicé, dé nu să grăbascu și ferescu pe stăpâni de păcat, și pe urmă cad la laudă și despré stăpân, și despré oameni, și despré Dumnedzău. Iar acesta, ca un varvar, nefiind de neam, n-au socotit.

Cantemir vodă după-aceia mult să căia ce au făcut și de multe ori plângă între toată boerimea și blăstăma pe cine l-au îndemnat de au grăbit de i-au tăiat. Că, după-ai, n-au trăit un an nice Cantemir vodă, ș-au murit” (Neculce, 1958, p. 111).

Recitim acest pasaj antologic, în care Neculce reconstituie, concentrat și credibil, dramatismul, zbuciumul ultimelor clipe din viața celui care, tot Neculce ne spune, *era dintre toți boierii țării mai de treabă la voroave*.

Acel an crunt din istoria Moldovei, 1691, foarte îndepărtat, reverberează în epopeea lui Vladimir Beșleagă, care-și ia ca titlu pentru ampla sa narațiune epică, deloc întâmplător, sintagma dureros de reală și atât de frecventă în file de cronici: *Cumplita vreme*, reconstituind, inspirat, tabloul vieții și lumii aceluia secol.

Pentru Vladimir Beșleagă, cunoscutul scriitor basarabean, înțelegerea trecutului, a realităților vechii lumi a însemnat, implicit, propria regăsire de sine, un punct de sprijin în reconsiderarea realităților imediate, alimentându-i și stimulându-i sensul și condiția cunoașterii.

A citit cu sufletul *Letopisețele Țării Moldovei*. Îl putem considera un emul al marilor cronicari. Marcat de modelul uman și comportamental al acestui înaintaș în ale scrisului, va considera necesar să limpezească trama/sorginta/mobilul construcției sale artistice.

Va și relua, în cheie cronicărească, în chiar narațiunea propriu-zisă: „Oh, durere și iarăși durere! Căci acest vaiet de cumplită jale se va lăți peste locuri și vreme, va răzbate prin negura anilor, ajungând până în zilele noastre, făcând să ni se oprească mintea în loc de acea mare nenorocire, să ni se taie suflarea de atâta cruzime și nemăsurată viclenie câtă poate încăpea în unele suflete omenești. Dar oare atare lucruri și tâmplări sângeroase nu s-au mai prilejit până atunci și după aceea? Așa este, au fost, căci cruzimea și nedreptatea își află loc între oameni de când este viața pe pământ. Și atunci, de ce oare ne-ar lovi și cutremura într-atât de adânc acea năprasnică moarte a celui dintâi mare învățat al Moldovei?

Odată ce am purces să depăn astă încâlcită și tristă istorisire, dator sunt cu o lămurire, care să vină a desluși și lumina cât de cât cetitorului pricinile ce m-au boldit la o muncă de ani de zile.

În anii de studenție, când, pentru întâia dată, am cetit aceasta în cărți, am fost ca lovit de trăsnet. Atunci a căzut în inima mea sămânța acestei scrieri. Aproape douăzeci de ani a zăcut acolo până când, într-un târziu, a dat colț și a pornit să crească, răzbind la lumină. Așa a fost. Dar, mă vei întreba, iubite cetitorule, pentru ce am luat o brazdă atât de lată, de ce m-am apucat de o muncă atât de cuprinzătoare, dacă aș fi putut să-mi opresc luarea aminte doar asupra acelei nenorocite întâmplări? Pentru că am ținut să văd și să arăt cum viețuiau oamenii de rând în acele vreme, să vădesc feluritele stări ale obștii, să încerc a vedea cu ochii minții și închipuirii mele viața întregii țări” (Beșleagă, 2017, p. 503).

Atunci când „evocă epoca mai îndepărtată a Cantemireștilor și Costineștilor, – observa Mihai Cimpoi, – fraza este limpede, așezată, de o pastă epică densă și colorată..., ușor neaoșizată și muiată în parfum cronicăresc” (Cimpoi, 2011, p. 184). Reconstituirii vii și foarte colorate a faptelor, care amintește de Neculce, dar și de Creangă și de Sadoveanu, i se adaugă destăinuiri emoționante (text în text), vibrante prin omenescul lor, cum e și fragmentul deja amintit.

Volumul I al trilogiei apărea în 1985, cu titlul *Sânge pe zăpadă*, la editura Literatura artistică, urmat de alte două ediții, în 1990 (Hyperion) și 2003 (Litera).

O ediție completă apare la Cartier, în 2017 – invitație la noi lecturi. Dar despre asta într-o abordare viitoare.

Opera cronicarilor, afirmând valorile vieții, promovează imaginea umanității noastre medievale. Anii din urmă scot la lumină mai multe volume monografice, ceea ce denotă că scrisul nostru vechi rămâne în aria de interes a cercetării literare. Cărți importante, substanțiale, frumoase se tipăresc la București, la Iași, se retipăresc la Chișinău, dar și volume apărute în Basarabia sunt reluate de edituri din țară – un flux înnoitor de redefiniri a epocilor de altădată. Demersul științific vine cu alt instrumentar și altă viziune, jalonând alte/noi etape interpretative.

Revenim, din timp în timp, la vechile texte, pentru că ele, incitante și revelatoare, ne apropie de universul lumii de ieri și ne ajută să-l prefigurăm pe cel al lumii de mâine.

Mă opresc aici. Nu și povestea. Povestea continuă. Este însăși *viița*, apă omenească, pe care cuvântul și timpul o veșnicesc.

Referințe bibliografice:

1. *Antologia poeziei vechi moldovenești. Modele și reconstituiri*. Prefață, selecție, traduceri și note de Nicolae Dabija. Chișinău, 1987.

2. BEȘLEAGĂ, Vladimir. *Cumplitे vremi*. Roman în trei cărți. II (2). Chișinău, 2017.

3. CARTOJAN, Nicolae. *Istoria literaturii române vechi*. Prefață de Dan Horia Mazilu. Bibliografii finale de Dan Simonescu. Ediție îngrijită de Rodica Rotaru și Andrei Rusu. București, 1996.

4. CÂNDEA, Virgil. *Rățiunea dominantă*. Cluj-Napoca, 1979.

5. CIMPOI, Mihai. *Accente psihologice și voci narative la Miron Costin*. În: *Cicatricea lui Ulysse. Eseuri duminicale*. Chișinău, 1982.

6. CIMPOI, Mihai. *Cei trei Beșleagă*. În volumul omagial: *Vladimir Beșleagă, omul luminat*. Chișinău, 2011. Publicat inițial în *Moldova suverană*, 25 iulie 1991.

7. CIOBANU, Ștefan. *Istoria literaturii române vechi*. Ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu. București, 1989.

8. COSTIN, Miron. *Opere*. Ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București, 1958.

9. CRISTEA, Valeriu. *Introducere în opera lui Ion Neculce*. București, 1974.

10. CURTICĂPEANU, Doina. *Orizonturile vieții în literatura veche românească (1520-1743)*. București, 1975.
11. DOBRE-BOGDAN, Cristina. *Imago mortis în cultura română veche (sec. XVII-XIX)*. București, 2002.
12. DUȚU; Alexandru. *Literatura comparată și istoria mentalităților*. București, 1982.
13. EMINESCU; Mihai. *Opere. VII. Publicistică*. Coordonatorul ediției: acad. Mihai Cimpoi. Chișinău, 2001.
14. LEMNY, Ștefan. *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*. București, 1990.
15. *Literatura română medievală*. Antologie alcătuită de un colectiv condus de Dan Horia Mazilu. București, 2003.
16. MANOLESCU, Nicolae. *Istoria critică a literaturii române*. I. București, 1990.
17. *Marii cronicari ai Moldovei. Grigore Ureche. Miron Costin. Nicolae Costin. Ion Neculce*. Ediție, studiu introductiv, repere istoriografice, glosar de Gabriel Ștrempel. București, 2003.
18. MAZILU, Dan Horia. *Prefață la: Literatura română medievală*. Antologie alcătuită de un colectiv condus de Dan Horia Mazilu. București, 2003.
19. NECULCE, Ion. *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan. Ediția a II-a, revăzută. București, 1959.
20. NEGRICI, Eugen. *Expresivitatea involuntară. Figura spiritului creator. Imanența literaturii*. București, 2000.
21. VILLARI, Rosario. *Introducere la: Omul baroc*. Volum coordonat de Rosario Villari. Traducere de Dragoș Cojocaru. Iași, 2000.
22. ZUB, Alexandru. *Istorie și finalitate. În căutarea identității*. Iași, 2004.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent), Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC.